

DIGITAAL POLITIEK CAFÉ

Een analyse van on line-discussielijsten van D66 en GroenLinks.¹

C. Hagemann

1. Inleiding

In de discussie over de huidige staat van de democratie wordt veel aandacht besteed aan de voordelen die Internet kan bieden aan het politieke debat. Enthousiasme en scepsis strijden in die discussie om de voorrang.² Volgens de critici is politiek op Internet niet een uitbreiding van de democratie, maar een verlengstuk van een vercommercialiseerd systeem van politieke communicatie. Toch hebben zich in de afgelopen jaren op het gebied van de politieke communicatie grote veranderingen voltrokken. De rol van Internet hierbij is evident, zoals blijkt uit nieuwe initiatieven als bijvoorbeeld de websites van politieke partijen³ en het zogeheten *e-government*.

Nog zo'n initiatief is de politieke discussielijst, die een aantal jaren geleden bij diverse partijen en daarbuiten is geïntroduceerd. Zo'n lijst zou de politieke discussie weer in het centrum van de aandacht kunnen brengen en zo een einde maken aan de malaise die sinds enige jaren wordt geconstateerd in het publieke debat.⁴ De on line-discussielijst maakt het in principe immers voor velen mogelijk om op elk gewenst moment deel te nemen aan een debat over actuele politieke zaken. De verplichting om te reizen of een avond vrij te houden is niet langer aanwezig.

Het debat over actuele politieke zaken is in democratietheorieën veelal een essentieel onderdeel.⁵ Om een positieve bijdrage aan de democratie te leveren, dient dat publieke debat evenwel aan een aantal voorwaarden te voldoen. Het doel van deze studie is vast te stellen in hoeverre on line-discussielijsten aan deze condities voldoen. Om dit vast te stellen is een inhoudsanalyse uitgevoerd op de on line-discussielijsten van D66 en GroenLinks. Beide zijn geen officiële projecten van de partijen, maar voortgekomen uit initiatieven van afzonderlijke leden. De partijleiding draagt dus geen verantwoordelijkheid voor de lijsten of voor de discussie aldaar. In de *list header* van D66 staat:

“De discussielijst D66@NIC.SURFNET.NL is een discussielijst voor personen, instellingen die op een of andere manier te maken hebben met D66. De lijst is opgezet door een aantal leden van D66 en kan dan ook niet gezien worden als de officiële D66 discussielijst. Ook niet-leden worden van harte uitgenodigd om aan discussies deel te nemen.”⁶

Beide lijsten zijn gestart in het najaar van 1994 en hebben eind maart 2002 138 abonnees. Dit cijfer is stabiel. Deze mensen hebben zich opgegeven om bijdragen aan de discussie per e-mail te ontvangen. Zij kunnen ook deelnemen aan de discussie.

2. Internet en democratie

In wetenschappelijke discussies over Internet en zijn bijdrage aan de democratie, komt steeds weer het gedachtegoed van de Duitse filosoof J. Habermas naar voren.⁷ Habermas heeft op treffende wijze aandacht geschonken aan het belang van het openbare debat, oftewel de discussie in het publieke domein.⁸ Deze discussie levert volgens Habermas een cruciale bijdrage aan de democratie. Reeds in de achttiende eeuw werd er een kritisch-rationele discussie gehouden binnen de gegoede burgerij. Dit vormde de voedingsbodem voor het democratisch gedachtegoed. In de twintigste eeuw is die originele openbare discussie vervangen door een ‘gemaakte’ openbare discussie, waarin instrumenteel denken het kritisch-rationele heeft vervangen.⁹ Een mogelijk cynisme hierover vermijdt Habermas evenwel door de aandacht te richten op de informele openbare discussie. Habermas geeft deze ‘spontaneous, unsubverted circuits of communication in a public sphere that is not programmed to reach decisions’ een plaats naast de ‘institutionally structured political will-formation’.¹⁰ De specifieke bijdrage die de informele openbare discussie kan leveren, is dat zij kwesties naar voren kan brengen die in de formele discussie worden veronachtzaamd. Dit kan echter alleen gebeuren als in een informele discussie iedere kwestie ‘ter discussie’ kan staan en als de argumenten waarmee de discussie wordt gevoerd, prioriteit hebben boven de persoonlijke status van degenen die deelnemen aan de discussie.¹¹

Evenals Habermas beschouwt ook de Amerikaanse politicoloog J.S. Dryzek discussie als een essentieel onderdeel van de democratie.¹² De criteria die hij aanlegt voor een democratiebevorderende discussie zijn echter zeer gematigd. Voor hem is het voldoende als in een discussie op een niet-dwingende manier de verschillende voorkeuren naar voren worden gebracht. Deze preferenties moeten dan van invloed zijn op de collectieve uitkomst van het politieke proces. Daarnaast levert een discussie

sie een bijdrage aan de democratie als de deelnemers, passief of actief, kennis opdoen uit het debat en dit hen helpt bij het nemen van rationele beslissingen in het politieke proces, zoals bij verkiezingen.

Met de komst van Internet, zo menen optimistische theoretici, is deelname aan een discussie die direct samenhangt met het politieke proces binnen het bereik van velen gekomen. Burgers kunnen elkaar ontmoeten op een virtueel discussieplatform, een digitaal politiek café.¹³ Lichamelijke aanwezigheid is hierbij geen voorwaarde. *Many-to-many* communicatie wordt via Internet op een welhaast ideale wijze ingevuld. Internet kan fora vormen waarin actuele zaken worden bediscussieerd en zo een informele openbaarheid faciliteren.¹⁴ Hoewel discussiegroepen en het politieke bestuur ver van elkaar verwijderd lijken, kunnen discussielijsten toch een rol spelen in het democratische proces. On line-discussielijsten kunnen immers issues op de agenda zetten die tot dusver onopgemerkt waren gebleven. Deze mogelijkheid hebben de lijsten vanwege drie speciale kenmerken. Ten eerste kan in een ongemodereerde discussielijst in principe ieder onderwerp of argument worden ingebracht. Dit kan aan de discussie een onverwachte wending geven en inzichten genereren die de officiële politiek nog niet bereikt hebben. Een tweede kenmerk is dat de on line-discussie geen visueel contact kent. De identiteit van de deelnemers blijft in grote mate onzeker. Hoewel dit kan leiden tot obstructie van de discussie, schuilt er ook een voordeel in. Doordat de deelnemers elkaar in principe niet kennen, is de kans aanwezig dat het gewicht van de argumenten groter is dan dat van de persoonlijke status. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat issues en standpunten, ook indien ze door personen met minder status worden gebracht, toch de discussie-agenda kunnen halen. Overigens zal in de loop van de tijd status ongetwijfeld een rol gaan spelen. Sommige participanten worden meer serieus genomen vanwege eerdere zinvolle bijdragen, terwijl anderen naar een meer marginale positie verschuiven.

Een derde kenmerk dat in het voordeel kan werken van on line-discussies, zit verscholen in de techniek van Internet. Via Internet is het mogelijk communicatie van 'velen met velen' te combineren met een veelheid aan al dan niet gelijktijdige interventies. Dit laatste zou een *multiloog* genoemd kunnen worden.¹⁵ Meer concreet: in een discussie is het gebruikelijk met reageren te wachten tot de ander is uitgesproken, een enkele interruptie niet te na gesproken. In Internetdiscussies is dit niet noodzakelijk. In een reactie op een berichtje kan de auteur na iedere zin inbreken en commentaar leveren. Dit commentaar kan ter zake zijn, maar ook een draai aan het debat geven. In een conventionele discussie zou dit niet werken en slechts tot chaos leiden. Op Internet hindert een multiloog, met zijn meerdere lagen, de uitwisseling van gedachten geenszins. Onderwerpen en gedachten worden mogelijk intuïtief en spontaan geuit.

Dankzij deze kenmerken biedt Internet nieuwe, ongekende mogelijkheden voor een politieke discussie. De vraag blijft evenwel of deze mogelijkheden ook daadwerkelijk ingevuld worden.

3. Eerdere onderzoeksresultaten

Inmiddels is een aanzienlijk aantal onderzoeken uitgevoerd naar politieke informatie op Internet, variërend van inhoudsanalyses van websites tot enquêtes naar het effect van Internet op de dominantie van traditionele partijen.¹⁶ Twee empirische onderzoeken richten zich specifiek op de vraag of Internet inderdaad aan het democratische ideaal kan voldoen. Het zijn onderzoeken van de beide Amerikaanse communicatiewetenschappers S.M. Schneider en A.G. Wilhelm.¹⁷

Schneiders uitgangspunt is het openbaarheidsconcept van Habermas. Net als Habermas legt Schneider de meeste nadruk op de kritisch-rationele discussie die daarbij hoort. Een dergelijke discussie kent vier dimensies: gelijkheid, verscheidenheid, wederkerigheid en kwaliteit.¹⁸ Met het begrip gelijkheid wordt bedoeld op de participatieverhoudingen binnen het openbare debat. Verscheidenheid verwijst naar de standpunten en onderwerpen die worden aangedragen. Wederkerigheid houdt zich bezig met de vraag of er sprake is van een 'echt' debat met hoor en wederhoor of dat het vooral gaat om monologen.¹⁹ Het meest problematisch is het concept kwaliteit. Schneider zegt van kwaliteit te spreken indien aan het criterium van kritisch-rationele argumentatie is voldaan. In de operationalisering zoekt hij evenwel zijn toevlucht in een simpelere definitie; van kwaliteit is sprake indien een bijdrage aan de discussie *on topic* is.²⁰

Schneider bestudeerde een nieuwsgroep waarin het discussieonderwerp abortus was.²¹ De uitkomst van het onderzoek was dat deze nieuwsgroep laag scoorde qua gelijkheid. De discussie was grotendeels beperkt tot een betrekkelijk kleine groep actieve participanten. Een ander minpunt in de discussie was de kwaliteit. Veel bijdragen waren *off-topic*. Aan wederkerigheid werd in de discussie wel voldaan. Degenen die discussieerden, reageerden veelal inhoudelijk op bijdragen van anderen en ook de verscheidenheid van bijdragen in de discussie was groot.

Wilhelms onderzoek betrof de vraag hoe '*deliberatief*' online politieke discussies zijn. Hij verwijst hierbij naar de kenschets die de Amerikaanse politicoloog J.S. Fishkin maakte van de hedendaagse politiek, namelijk dat deze weinig debat kent. Van een deliberatieve democratie is sprake indien aan drie voorwaarden is voldaan: 'political messages of substance can be exchanged at length; there is opportunity to reflect on these messages; and the messages can be processed interactively, with opinions being tested against rival arguments'.²² Wilhelm vertaalde deze voorwaarden in drie te onderzoeken thema's: 1) de transactie tussen informa-

tie zoeken en informatie aanbieden; 2) de uitwisseling van standpunten en de aandacht voor andermans perspectief; en 3) de homogeniteit qua politieke meningen binnen de groep.²³

Wilhelm onderzocht deze thema's via een inhoudsanalyse van 57 nieuwsgroepen en veertien discussielijsten over Amerikaanse federale politiek.²⁴ De conclusie van Wilhelm was dat de groepen en lijsten wat betreft hun deliberatieve karakter tekortschoten. Beide werden gebruikt voor het uitdragen van de eigen mening; meer dan voor het uitwisselen van informatie, het kennismaken van standpunten van anderen, of zelfs het stellen van vragen. Monologen verdrongen de discussie. Anderzijds stelde Wilhelm vast dat de meeste bijdragen wel vergezeld gingen van argumentatie; persoonlijke aanvallen bleven veelal uit.

Zowel Schneider als Wilhelm concludeerden dat politieke communicatie via Internet niet volledig voldoet aan de verwachtingen die een deliberatieve democratie stelt. Beide auteurs stelden vast dat de kritisch-rationele discussie het domein is van een elite die toch al politiek actief is. De veelgeroemde mogelijkheden die Internet zou bieden aan de politieke discussie worden zeker niet volledig benut. Wilhelm was vooral negatief over de mate van wederkerigheid in de discussie: 'Rather than listening to others, more often than not persons opposed to a seed message used it to amplify their own views.'²⁵ Hij zag daarentegen wel enige kwaliteit in de discussie. In driekwart van de gevallen wordt een bijdrage ondersteund door enige vorm van argumentatie.

Ook in Nederland is onderzoek uitgevoerd naar politieke discussie op Internet. De communicatiewetenschappers N.W. Jankowski en M. van Selm onderzochten het zogeheten Seniorweb (www.seniorweb.nl), waarop ouderen konden deelnemen aan de politieke discussies.²⁶ Via Seniorweb werden ouderen en ouderenorganisaties on line in contact gebracht met politici. Net zoals het geval was bij het onderzoek van Schneider, bleek ook hier een klein aantal participanten sterk vertegenwoordigd te zijn in het debat. Opmerkelijk was daarnaast dat politici sterk de neiging vertoonden om wel met vertegenwoordigers van belangenorganisaties in discussie te gaan, maar niet te antwoorden op vragen van individuele ouderen. Dat politici in hun dagelijkse leven niet bekend zijn met de individuen en wel met de organisaties en aan deze laatste ook meer politiek belang hechten, speelt hierin wellicht een belangrijke rol.

4. Onderzoeksvragen

Het uitgangspunt voor het onderzoek dat in dit hoofdstuk wordt beschreven, is dat een politieke discussie, wil ze een ondersteuning zijn voor de democratie, een deliberatief karakter moet dragen. Zo'n debat moet vrij en open zijn, gebaseerd op rationele argumenten, en over

actuele zaken gaan. De centrale vraag in dit onderzoek is dan ook of op de twee onderzochte discussielijsten dit deliberatieve karakter aanwezig is. De inhoud van beide lijsten wordt daarom geanalyseerd op de aanwezigheid van de volgende punten: het open en vrije karakter van de discussie; de mate waarin die zich richt op actuele zaken en een echt 'debat' is, dat wil zeggen een uitwisseling van standpunten; en de mate waarin deze standpunten beargumenteerd worden.

In concreto levert dit de volgende onderzoeksvragen op:

- Op welke manier vormen de discussielijsten van GroenLinks en D66 een deliberatief debat? Deze vraag betreft de mate waarin de discussie wordt gemonopoliseerd door bepaalde participanten of groepen van participanten. De studie van Schneider heeft aangetoond dat deelname aan een *usenet* nieuwsgroep een grote mate van concentratie kende. De verwachting is dat deze concentratie ook op de hier onderzochte discussielijsten optreedt.
- In hoeverre bevatten discussielijsten echte debatten? Hiermee wordt verwezen naar de mate van wederkerigheid die op de discussielijst te vinden is. De vraag is of de debatten uitwisselingen zijn tussen voors en tegens, of dat er voornamelijk instemmend op elkaars uitlatingen wordt gereageerd. Er wordt dus gekeken naar de mate waarin participanten in de discussie het eens en oneens zijn met elkaar. Ook wordt nagegaan in welke mate op de lijst *directe* reacties op uitlatingen van anderen voorkomen; met andere woorden of er van een 'multiloog' gebruik wordt gemaakt. De verwachting is dat op de discussielijst zeker een debat plaatsvindt. Achterliggend idee is dat mensen die actief meepraten over politiek, dit onder meer doen om hun eigen particuliere standpunt te ventileren. Binnen partijen is die overeenstemming niet per se groter dan buiten partijen, al zullen de verschillen meer in details schuilen. Van de wederkerigheid van de multiloog zal naar ons idee veel gebruik gemaakt worden, simpelweg omdat het debat op een discussielijst deze mogelijkheid biedt, en de mogelijkheid van directe respons per afzonderlijke uitspraak aantrekkelijk is voor participanten in een on-line-discussie.
- In hoeverre bevatten discussielijsten debatten over actuele politieke zaken? Deze vraag behelst een inventarisatie van de bediscussieerde onderwerpen op de discussielijst. Hierbij wordt een simpele tweedeling aangehouden: bijdragen omtrent actuele politieke thema's versus overige bijdragen. Omdat de discussielijsten worden gepresenteerd als politieke discussielijsten van D66 en GroenLinks, is de verwachting gewettigd dat het debat

voornamelijk over actuele politieke zaken zal gaan. Daarnaast bestaat de verwachting dat een aanzienlijk deel van de discussie betrekking zal hebben op partijgerelateerde zaken.

- In hoeverre zijn debatten gebaseerd op rationele argumentatie? Wilhelm constateerde in zijn onderzoek dat debatten in nieuws-groepen voornamelijk een uitdragen van de eigen mening betroffen, maar dat dit wel gepaard ging met argumenten. Deze laatste onderzoeksvraag is erop gericht te onderzoeken of dit ook voor de discussielijsten van D66 en GroenLinks geldt. Binnen de beperkingen van dit onderzoek is het niet mogelijk een vaststelling te maken van het puur rationele karakter van de argumenten die worden gegeven. Er wordt voor gekozen om iedere vorm van argumentatie met een bepaalde verwijzing naar wetenschappelijke, historische of filosofische achtergronden, als een poging tot rationele argumentatie te beschouwen. De verwachting is dat op beide discussielijsten een grote mate van argumentatie plaatsvindt. De reden daarvoor is dat deze lijsten ongetwijfeld mensen aantrekt die graag debatteren, alleen al om het debatteren zelf.

5. Methode

De data in deze studie van de discussielijsten van D66 en GroenLinks komen uit het archief van SURFnet. SURFnet is een instelling die de netwerken van universiteiten, onderzoekscentra en academische ziekenhuizen in Nederland met elkaar verbindt.²⁷ Het archief van de discussielijsten bevat zowel de verstuurde teksten als een inhoudsopgave. In deze overzichten zijn de e-mails zowel chronologisch gesorteerd als naar *threads*. Threads zijn discussielijnen over één onderwerp, vaak te herkennen aan dezelfde onderwerptitel, al dan niet voorafgegaan door *Re:*, wat voor Reply staat. De inhoudsopgaven zijn in de analyse gebruikt om een overzicht te krijgen van het aantal participanten in de discussies en de besproken thema's. In de werkelijke inhoudsanalyse is gebruik gemaakt van de tekst van de verschillende bijdragen.

operationalisering

De onderzoeksvragen waarop dit onderzoek gebaseerd is, vereisen een uitgebreide operationalisering. Om het deliberatieve karakter van de discussie vast te stellen en uitspraken te doen over het vrije en open karakter van het debat, is inzicht in het participatiepatroon nodig. Hierbij is de aandacht vooral gericht op concentratie en monopolisering van de discussie door een kleine groep participanten. Van concentratie is sprake als een klein aantal participanten verantwoordelijk zijn voor een groot

deel van de bijdragen en zij dus de discussie domineren. Om de mate van concentratie vast te stellen, zijn de data over de periode april 2001 tot april 2002 verzameld. Op basis hiervan is een entropiecoëfficiënt berekend.²⁸ In aansluiting op deze globale analyse is een netwerkanalyse uitgevoerd om inzicht te krijgen in de interactiepatronen tussen de participanten. De veronderstelling die we hierbij maken is dat, hoewel iedere reactie naar de discussielijst als geheel wordt gestuurd, er in de regel wordt gereageerd op een eerdere specifieke bijdrage van één auteur. Welke bijdrage dat is, is vaak te zien aan de geciteerde delen die nog in de bijdrage zijn opgenomen. Op basis van deze geciteerde delen beantwoorden we de vraag tot wie de reactie is gericht. Op deze manier ontstaat inzicht in de meer specifieke vorm van concentratie. Het is zo mogelijk te bepalen of de interactie over alle participanten gelijkmatig is verdeeld, of dat de frequente participanten vooral op elkaar reageren. Deze analyse is uitgevoerd op de data uit de maand augustus 2001. Dit was een maand waarin beide discussielijsten een behoorlijk aantal bijdragen te zien gaven, zonder dat er sprake was van een duidelijk verstorende gebeurtenis als de aanslag op de Twin Towers in New York een maand later.

De tweede vraag in het onderzoek was of de discussielijsten werkelijk debatten over actuele (politieke) zaken bevatten. Om deze tweeledige vraag te beantwoorden moet worden vastgesteld of het thema van het debat een actueel onderwerp is en of er sprake is van een uitwisseling van standpunten. Voor het antwoord hierop is ook een analyse gemaakt van de bijdragen uit augustus 2001, omdat voor het vaststellen van het onderwerp gekeken moet worden naar de inhoud van de bijdrage en niet alleen naar de titel zoals die in de inhoudsopgave voorkomt. Het tweede deel van deze vraag, of er sprake is van een wederkerig debat, wordt op drie manieren benaderd. Ten eerste wordt er vanuit de inhoudsopgave over april 2001 – april 2002 de ratio vastgesteld tussen bijdragen die een reactie zijn op een eerdere bijdrage en bijdragen die dat niet zijn. Onder deze laatste groep vallen de bijdragen die gelden als startpunt van een discussie (*seeds*) en bijdragen waarop geen enkele reactie volgt (*stand alone postings*). Ten tweede is gekeken naar de mate waarin expliciet melding wordt gemaakt van een meningsverschil, versus de mate waarin expliciet melding wordt gemaakt van instemming met de vorige bijdrage. Ten slotte wordt voor het vaststellen van de wederkerigheid gekeken naar de structuur binnen een bijdrage. Eerder is melding gemaakt van de multiloog, het direct reageren op delen van bijdragen van anderen. Deze vorm van interactie is te herkennen aan het ‘opknippen’ van de reactie. Van wederkerigheid spreken we als in een reactie de originele bijdrage wordt opgeknipt in delen, zodat de reacties direct kunnen worden gegeven.

Dit onderzoek heeft niet de pretentie vast te stellen of argumentaties in de bijdragen werkelijk rationeel zijn – de laatste onderzoeksvraag die is geformuleerd. De aandacht wordt gericht op de argumentatie op zich. Indien kan worden vastgesteld dat een mening is voorzien van een historische, ideologische, psychologische of filosofische onderbouwing, wordt dit gezien als argumentatie. Argumentatie is dus vooral het tegenovergestelde van het gebruik van slogans en kreten.

6. Resultaten

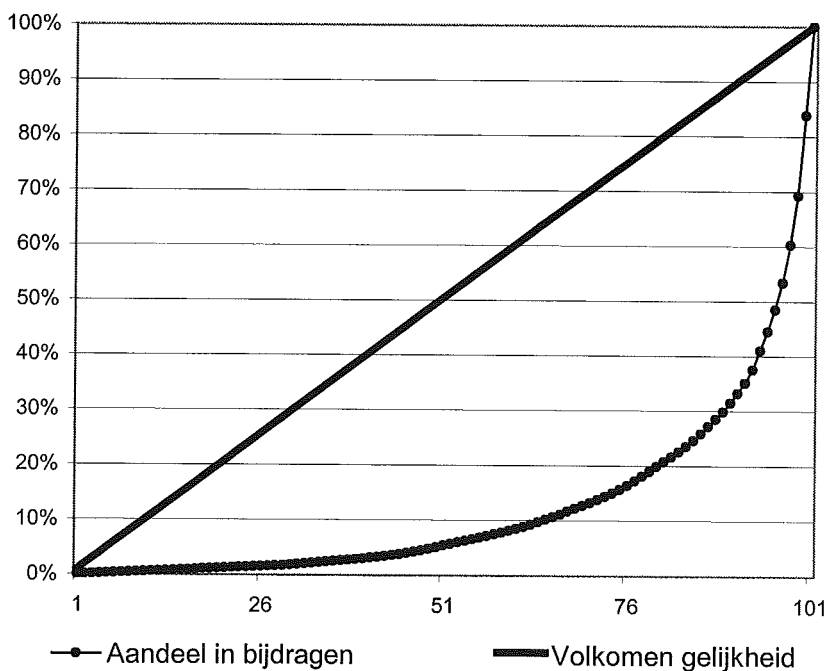
De discussielijst van GroenLinks, maar nog meer die van D66, vertoont in de periode van april 2001 tot april 2002 een grote levendigheid. Hoewel beide lijsten een gelijk aantal abonnees hebben (N= 138, op 31 maart 2002), ontvangt de lijst van D66 in die periode 3.262 bijdragen, terwijl de lijst van GroenLinks blijft steken op 1.681 bijdragen.

concentratie en monopolisering

De 1681 bijdragen op de discussielijst van GroenLinks zijn geleverd door 101 verschillende deelnemers. Een gemiddelde van 16,6 bijdragen per participant. De 3.262 bijdragen op de D66-lijst komen voor rekening van 125 deelnemers, een gemiddelde van 26,1. Dit gemiddelde zegt echter niets over de verdeling van de bijdragen. De verdeling van de participatie is op beide lijsten scheef te noemen. Zo geldt voor de GroenLinks-lijst dat de 25% meest actieve participanten verantwoordelijk is voor 81% van de bijdragen. Op de D66-lijst is dit zelfs 89%. In figuur 1 is dit voor GroenLinks inzichtelijk gemaakt. De diagonale lijn verbeeldt de situatie dat iedere deelnemer aan de discussie een gelijke hoeveelheid bijdragen levert. De kromme lijn geeft de werkelijke participatie weer. De lijn begint links met een nauwelijks merkbare helling van auteurs die ieder één bijdrage leveren. Geheel rechts stijgt de lijn meer dan evenredig. Dit laat zien dat de meest actieve participanten een groot aantal bijdragen voor hun rekening nemen. De figuur voor D66 is nagenoeg gelijk, en is daarom hier niet opgenomen.

De mate van concentratie is ook uit te drukken in een getal: de mate van entropie (zie noot 28). Bij een gelijke verdeling van de bijdragen over alle deelnemers zou de mate van entropie 1 bedragen. Dit zou bijvoorbeeld het geval zijn als op de D66-lijst de deelnemers ieder 26 bijdragen leveren. De entropie op de D66-lijst bedraagt 0,73 en op de GroenLinks-lijst 0,67.

Figuur 1. Cumulatieve verdeling bijdragen naar participanten discussielijst GroenLinks (april 2001-maart 2002)

Deze resultaten stemmen overeen met het eerdere onderzoek van Schneider naar discussielijsten over abortus waaruit een entropiecoëfficiënt van 0,67 voortkwam.²⁹ Er is dus zeker geen evenredige verdeling over de participanten te zien, maar de mate van concentratie is niet buitensporig groot.

De vraag of de discussie gemonopoliseerd wordt, kan specifieker worden beantwoord door te bezien in welke mate de meest frequente auteurs vooral op elkaar reageren, dan wel open staan voor inbreng van minder actieve participanten. Voor deze analyse hebben we voor beide lijsten de deelnemers verdeeld in twee groepen: de zes meest actieve participanten en de rest. Op beide lijsten is de ‘top zes’ van de auteurs verantwoordelijk voor bijna de helft (47%) van de bijdragen. Tabel 1 laat zien dat bij D66 van de bijdragen van de zes meest frequente auteurs 32,6% gericht is op een van de anderen uit die groep, terwijl 25,8% van hun bijdragen gericht is op een van de minder frequente participanten. Daarnaast is 50,9% van de bijdragen van minder frequente auteurs weer gericht op een van de auteurs uit de top zes.

Tabel 1. Aantal bijdragen van en naar top 6 frequente auteurs en anderen op discussielijst D66, augustus 2001

		Bijdrage van:		
		Top 6 N=132	Overigen N=57	Totaal N=189
Reactie op:	Top 6	32.6%	50.9%	38.1%
	Overigen	25.8%	19.3%	23.8%
	Seed/stand alone	41.7%	29.8%	38.1%
	Totaal	100.0%	100.0%	100.0%

$$\chi^2 = 5,663; p < 0.1; df = 2$$

Voor GroenLinks geldt een sterkere concentratie van de discussie bij de meest actieve participanten. Van alle bijdragen die door de top zes zijn verstuurd, is 70,0% gericht op een van de andere leden van de top zes. Slechts 11,3% van de bijdragen is gericht op een van de andere leden.

Tabel 2. Aantal bijdragen van en naar top 6 frequente auteurs en anderen op discussielijst GroenLinks, augustus 2001

		Bijdrage van:		
		Top 6 N=80	Overigen N=21	Totaal N=101
Reactie op:	Top 6	70.0%	42.9%	64.4%
	Overigen	11.3%	14.3%	11.9%
	Seed/Stand alone	18.8%	42.9%	23.8%
	Total	100.0%	100.0%	100.0%

$$\chi^2 = 6,101; p < 0.05; df = 2$$

De conclusie dat de discussielijsten van GroenLinks en D66 een vergelijkbare mate van concentratie vertonen, behoeft dus enige nuancering. Een ongeveer gelijke mate van entropie verhuult hier dat waar de discussie binnen de GroenLinks-lijst voornamelijk wordt gevoerd tussen een klein aantal actieve participanten, D66 een grotere spreiding kent over de gehele groep.

wederkerigheid

De mate van wederkerigheid in de discussie wordt op drie wijzen vastgesteld: op een globale wijze door de verhouding tussen berichten waarop een respons volgt en berichten waarbij dat niet het geval is (seeds en stand alone postings); op een meer inhoudelijke manier door na te gaan in welke mate de discussie wordt gekenmerkt door meningsverschillen of instemming; en ten slotte door te zien in welke mate gebruik wordt gemaakt van multiloog-technieken.

Het aantal bijdragen dat deel uitmaakt van threads varieert nauwelijks tussen de twee partijen. In de periode april 2001 – april 2002 maakt 47,4% van de bijdragen in de D66-lijst deel uit van threads; bij de GroenLinks-lijst is dit 48,9%. De overige zijn stand alone postings, dat wil dus zeggen bijdragen waar geen enkele reactie op is gekomen. Dit betekent dat op iets meer dan de helft van de berichten die binnenkomen, door de andere participanten niet gereageerd wordt. De andere helft bestaat dus uit discussie met hoor en wederhoor. Deze discussie wordt echter zelden een fel debat. Uitgesproken meningsverschillen komen bij GroenLinks in 20,8% van de bijdragen voor. Bij D66 is dit nog minder: 13,2%. Expliciet uitgesproken instemming komt evenwel nog minder frequent naar voren; in 3% van de GroenLinks bijdragen en in 7,9% van die van D66. Veel van de bijdragen in de discussie waren eerder informerend dan polemiserend van aard.

Discussies op Internet kunnen zeer direct en wederkerig worden gevoerd, doordat via de multiloog de mogelijkheid bestaat om binnen een betoog meermalen te interrumpen. Afwachten tot de spreker klaar is, wat in *real life* discussies gebruikelijk en vaak gewenst is, is hier niet nodig. Op de D66-lijst wordt van deze mogelijkheid slechts spaarzaam gebruik gemaakt. Van alle bijdragen bevat slechts 13,1% dergelijke interrupties. De meeste bijdragen op de lijsten bestaan uit een ononderbroken quote en een reactie daarboven of daaronder. Bij GroenLinks ligt het aantal bijdragen met interrupties significant hoger: 22,7%. De discussie op de lijst van GroenLinks heeft daarmee een wat directer karakter gekregen.

discussie over actuele zaken

Tot dusver is vooral ingegaan op de hoeveelheid bijdragen en hoe deze verdeeld zijn. In deze paragraaf staat daarentegen de inhoud van het debat centraal. Zo wordt vastgesteld of de discussielijsten zich vooral bezighouden met actuele zaken en tevens wordt nagegaan in hoeverre de discussie zich beperkt tot partijpolitiek.

De belangrijkste discussiethema's gedurende augustus 2001, de maand van de inhoudelijke analyse, zijn het Israëliisch-Palestijnse conflict en de interne problemen bij GroenLinks naar aanleiding van het Tweede-Kamerlid T. Singh-Varma, die een ziekte had voorgewend om aan haar financiële problemen te ontkomen. Opmerkelijk is dat de kwestie Singh-Varma zich niet beperkte tot de discussielijst van GroenLinks. Juist op de D66-lijst werd deze zaak aangeprezen om een debat te voeren over racisme en voorkeursbehandelingen voor allochtonen. Op beide lijsten maar vooral op de D66-lijst werd gediscussieerd over democratie, democratische procedures, legitimiteit en verkiezingen. Een issue dat alleen bij

D66 aandacht kreeg was dat van het homohuwelijk en gewetensbezwaarde ambtenaren:

“Beste mensen, Het gaat m.i. om de volgende vraag: Wat weegt zwaarder ? Of waar geef je meer prioriteit aan?... De uitsluiting van de gewetensbezwaarde ambtenaar die haar werk niet meer kan uitvoeren. Of ... de uitsluiting van het homopaar die niet door iedere ambtenaar getrouwd kunnen worden. Ik vind de belangen van de ambtenaar zwaarder wegen, omdat het homopaar kan kiezen voor een alternatief: een andere (meestal net zo onbekende ambtenaar)”³⁰

De reacties hierop betroffen vooral de vraag of er hier überhaupt sprake kon zijn van gewetensbezwaarden in de zin van de wet. Een centraal onderwerp op de GroenLinks-lijst was dat van de anti-globaliseringsbeweging. Nadat een participant vroeg om informatie over deze beweging, ontspon zich een discussie over de vraag of de anti-globaliseringsbeweging steun verdiende van GroenLinks:

Auteur 1:

Wie kan mij uitleggen waar het de antiglobalisten nu eigenlijk om gaat? Ik krijg er geen goed beeld van. Ook vraag ik me af wat de positie van GroenLinks is. Ik las in de Volkskrant van zaterdag dat de Duitse Groenen nogal verdeeld zijn wat betreft steun aan de nieuwe protestbeweging.”

Auteur 2:

“Ik begrijp ook niet zo goed waar die reserve vandaan komt. We staan toch allemaal ongeveer aan de zelfde kant van de streep, namelijk de linkerkant?”

Auteur1:

“Maar eerst: waar gaat het de antiglobalisten om? Wat moet anders? En hoe denken ze dat te bereiken?”

Auteur 2:

“Het is een protestbeweging. Een dergelijke beweging heeft volgens mij niet in eerste instantie de plicht om alternatieven aan te dragen. Dat doet men immers in andere verbanden wel. De anti-globalisten wijzen ons in de eerste plaats vooral op de misstanden. De diverse protesteersders zijn waarschijnlijk ook wel in andere verbanden opgenomen, bijvoorbeeld in groene en linkse partijen, vakbonden, milieubewegingen etc. Misschien geldt dat niet voor de luidruchtige, kleurrijke harde kern die het meest van zich laat horen, de autonomen anarchisten en dergelijke, echter ook deze staan ons nader dan we soms (willen) denken. GroenLinks kan dus rustig

zijn eigen werk blijven doen. Me dunkt dat wij ons de protesten niet zozeer aan hoeven trekken, die zijn toch in de eerste plaats geadresseerd aan onze neoliberale politieke tegenstanders. GroenLinks kan dus sympathie uitspreken voor de protesteerdere, voor zover ze al niet in eigen geledingen opgeld doen ermee in debat gaan etc.”³¹

De aandacht voor actuele zaken is, in tegenstelling tot wat misschien te verwachten is, niet beperkt tot partijgerelateerde onderwerpen. Slechts in 10% van de bijdragen wordt de eigen partij genoemd. Ook verwijzingen naar andere partijen zijn niet erg dik gezaaid. Bij GroenLinks komt het in minder dan 1% van de bijdragen voor, bij D66 bedraagt dat 12,1%. In dit laatste percentage is uiteraard de eerdergenoemde discussie inbegrepen over Singh-Varma, hetgeen een iets vertekend beeld kan geven.

Wanneer deelnemers over de eigen partij spreken is dat niet altijd in lovende bewoordingen. Zeker op de D66-lijst is de interne kritiek vaak fors:

“Waarom horen we trouwens niks van onze yuppen-coriffee, de veeltalige Lousewies van der Laan? Het gaat toch om sociaal geld uit het Europees Sociaal Fonds? Is zij, nadat ze dapper per tv-interview alle vrouwen uit de toekomstige TK-fractie heeft verbannen, nog steeds druk bezig om met briljante VVD-ers de Paus te Rome diplomatiek te ontmanen?”³²

De meerderheid van de bijdragen heeft dus van doen met actuele zaken. Debatten daarover zijn op beide lijsten te vinden, maar zij zijn in betrekkelijk weinig gevallen gerelateerd aan de partijpolitiek.

argumentatie

Debatten ondersteunen de democratie slechts indien aan de geuite opinies een rationele argumentatie ten grondslag ligt.³³ Een discussie die gevoerd wordt door middel van kreten en slogans draagt niets bij aan een rationele opinievorming bij de deelnemers of de toehoorders. Hoewel het niet in het bereik van dit onderzoek ligt om het rationele karakter van de argumentatie vast te stellen, wordt toch een poging gedaan tenminste vast te stellen of er überhaupt argumenten worden gebruikt om meningen te ondersteunen.

Op de GroenLinks-lijst bevat 33% van de bijdragen een expliciete opinie. Slechts in 9% van deze gevallen wordt die mening ook daadwerkelijk

voorzien van een argumentatie. Op de D66-lijst bevat 40% van de bijdragen een mening, waarbij in 15% deze mening door argumentatie wordt ondersteund. De conclusie kan dus zijn dat een groot deel van de debatten weliswaar meningen bevat, maar slechts zelden ondersteund wordt door een argumentatie. Dit betekent overigens niet dat de debatten louter kretologie bevatten. In veel van de bijdragen vragen participanten om informatie, suggesties of meningen. In veel bijdragen wordt ook informatie verstrekt, bijvoorbeeld in de vorm van (virtuele) krantenknipsels en teletekstfragmenten.

7. Conclusie

D66 en GroenLinks bezitten twee actieve discussielijsten. Het aantal abonnees fluctueert tussen de 120 en 150 personen en een flink gedeelte daarvan mengt zich actief in de discussie. Het aantal *lurkers*, mensen die wel bijdragen lezen maar zelf geen bijdragen leveren, is beperkt. De lijsten werden in de onderzochte periode zelden ontsierd door irrelevante berichten. In die zin leveren de discussielijsten inderdaad ruimte voor debatten over actuele politieke zaken. Dit onderzoek was erop gericht te bezien of deze debatten voldeden aan de voorwaarden die mogen worden gesteld wanneer een discussielijst wil bijdragen aan een deliberatieve vorm van democratie. Deze condities zijn dat de lijsten een vrij en open debat moeten opleveren, toegankelijk voor iedereen en over alle mogelijke onderwerpen. De debatten op de lijsten moeten een zekere wederkerigheid laten zien en geuite meningen zouden gebaseerd moeten zijn op rationele argumentatie.

De discussielijsten voldoen ten dele aan deze voorwaarden. Er is op zowel de discussielijst van D66 als die van GroenLinks zeker sprake van een publiek debat over actuele, vaak politieke zaken. Hoewel de discussie, zeker bij GroenLinks, vooral gevoerd wordt tussen een klein aantal erg actieve participanten is er geen sprake van een monopolisering van het debat. De concentratiegraad in de participatie is vergelijkbaar met die in andere on-line-discussiegroepen. Een duidelijk patroon van wederkerigheid is niet aangetroffen. Hoewel op de meeste bijdragen in een of andere vorm een reactie wordt gegeven en hoewel sommige onderwerpen lange threads tot gevolg hebben, is er geen sprake van een echt debat in die zin dat er veel expliciete meningsverschillen aan de orde komen. Veel vaker wordt er, op een wat vrijblijvender basis, informatie aan elkaar verstrekt. Zoals gezegd heeft het debat op beide discussielijsten veelal betrekking op actuele politieke zaken, waarbij partijpolitieke aangelegenheden slechts spaarzaam voorkomen. Veel van de issues die spelen, figureren ook in andere media; ze maken als het ware veelal deel uit van de reguliere politieke agenda. Aan de voorwaarde van een rationele argumentatie ter onderbouwing van opinies wordt slechts beperkt vol-

daan. De opinies die werden verstrekt, waren veelal gebaseerd op gezond verstand, eerder dan op wetenschappelijke, filosofische of historische gronden.

Dat de lijsten een bijdrage leveren aan de deliberatieve democratie is niet evident. Dit is niet alleen te wijten aan het niet-rationele karakter of een zekere concentratie in de participatie, maar ook aan de afstand tussen de discussielijst en het politieke proces. Een politiek debat dat geen uitwerking heeft op de vorming van beleid, hoe indirect ook, is tevergeefs gevoerd. De bijdrage die deze lijsten leveren, moet dan ook vooral gezocht worden in de politieke wils- en meningvorming van zowel de actieve participanten als de lurkers.

Een andere bijdrage die on line debatten zouden kunnen leveren aan het politieke proces is het 'open houden' van de agenda. Via de informele debatten zoals de discussielijsten van D66 en GroenLinks zouden issues naar voren kunnen komen die de formele politieke agenda niet bereikt hebben. Uit dit onderzoek is voor dit laatste weinig bewijs te vinden: de meestbesproken thema's op de lijsten zijn zaken als het Israëliësch-Palestijnse conflict, iets dat ook de formele politiek bezighoudt. Gezien het feit dat op de discussielijst – zeker die van D66 – regelmatig citaten uit dagen weekbladen en van teletekst het begin vormen van een debat, lijkt het dat de discussielijsten eerder reactief werken dan pro-actief.

Voor de D66-lijst is er nog een directere link met de actuele politiek. Een van de Tweede-Kamerleden van D66, B. Bakker, leverde regelmatig bijdragen aan de discussielijst. Soms als antwoord op een vraag, soms als uitleg bij gekozen standpunten of gevoerd beleid, soms ook als peiling van meningen onder de discussianten.

Het voert te ver om op basis van dit onderzoek te bepalen of de lijsten van D66 en GroenLinks een bijdrage zijn aan een deliberatieve vorm van democratie of niet. Wel is duidelijk dat de theoretische lijn van Habermas, indien toegepast op Internetdiscussies,³⁴ nuancering behoeft. Een ideale openbaarheid heeft nooit bestaan en zal ook via Internet niet tot stand komen. De bijdrage aan de informele publieke sfeer is evident, maar het aandeel in de politieke wilsvorming blijft tegelijkertijd impliciet. De afstand tussen niet-politici en de regering is te groot om een duidelijke invloed te laten zien van debatten tussen de niet-politici op het regeringsbeleid. Anderzijds benadrukt Dryzek dat debatteren een intrinsieke kwaliteit heeft.³⁵ Onafhankelijk van de inhoud of de manier waarop, onafhankelijk van de vraag of het gaat om slogans of rationeel beargumenteerde meningen, kunnen debatten nieuwe issues naar voren brengen. Dat politici vervolgens eerder overreed zullen worden door uitgebreide argumentatie dan door kreten, verhindert uiteraard wel een doorwerking van uitkomsten van debatten naar het daadwerkelijke beleid.

In toekomstige studies van discussielijsten dient daarom aandacht te worden gegeven aan de deelnemers aan deze lijsten, aan de politici die wel of geen kennis nemen van dit soort debatten, en aan de voordelen die partijen mogelijk aan dergelijke discussielijsten ontlenu. Slechts op deze manier is het mogelijk een antwoord te krijgen op de vraag naar de politieke functie van de on line-discussielijst.

noten

¹ Dit artikel is een actualisering van C. Hagemann, 'Participation in and contents of two Dutch political party discussion lists on the Internet', in: *Javnost/The Public*, 9 (2002), 61-76. Een deel van het onderzoek is eerder beschreven in C.Hagemann, 'Digitaal Politiek Café D66', in: *Idee*, 23 (2002), 1 (feb.), 27-30, ook te raadplegen via: <http://www.d66.nl/documenten/ls/idee/idee102-hagemann.html>.

² N.W. Jankowski en M. van Selm, 'The promise and Practice of Public Debate in Cyberspace', in: K. L. Hacker and J. van Dijk, eds., *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*, London, 2000, 149-165.

³ G. Voerman en J.D. de Graaf, 'De websites van de Nederlandse politieke partijen, 1994-1998', in: *Jaarboek 1997 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1998, 238-269 (zie ook: <http://www.ub.rug.nl/eldoc/dnpp/1997/011.pdf>)

⁴ K. van Kersbergen en I. Pröpper, *Publiek debat en democratie*, Den Haag, 1995.

⁵ R.A. Dahl, *Democracy and its critics*, New Haven, Connecticut, 1989; J.S. Dryzek, *Deliberative democracy and beyond. Liberals, critics, contestations*, Oxford, 2000.

⁶ Op te vragen per e-mail naar listserv@nic.surfnet.nl met inhoud: INFO D66

⁷ J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Frankfurt, 1990; *idem*, *Between facts and norms. Contributions to a discourse theory of law and democracy*, Cambridge, Massachusetts, 1996.

⁸ Het publieke domein of de publieke sfeer is een vertaling van het Engelse begrip *public sphere*, dat op zijn beurt een vertaling is van het Duitse *Öffentlichkeit*. In dit artikel zal voornamelijk gesproken worden over openbare discussie en openbaar debat.

⁹ Habermas, *Strukturwandel*; M. Poster, 'Cyberdemocracy: Internet en the public sphere', in: D. Holmes, ed., *Virtual politics: identity and community in cyberspace*, London, 1997, 212-228.

¹⁰ Habermas, *Between facts and norms*, 485.

¹¹ B. Heilbron, *Internet als openbaarheid. Vier dimensies van de publieke sfeer binnen drie Nederlandse nieuwsgroepen*. Ongepubliceerde

scriptie sectie Communicatiewetenschap, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1999.

¹² Dryzek, *op. cit.*

¹³ Zie M. Margolis en D. Resnick, *Politics as Usual. The Cyberspace "Revolution"*, Thousand Oaks, 2000.

¹⁴ H.K. Klein, 'Tocqueville in cyberspace: Using the Internet for citizen associations', in: *Information Society*, 15 (2000), 14.

¹⁵ Naar *multilogue* van G. Shank, 'Abductive multiloguing. The semiotics dynamics of navigating the net', in: *The Arachnet Electronic Journal on Virtual Culture*, 1 (1993); raadpleegbaar op: <http://www.infomotions.com/serials/aejvc/aejvc-v1n01-shank-abductive.txt>.

¹⁶ Zie S.J. McMillan, 'The microscope and the moving target: The challenge of applying content analysis to the world wide web', in: *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 77 (2000), 80-98.

¹⁷ S.M. Schneider, 'Creating a Democratic Public Sphere through Political Discussion. A Case Study of Abortion Conversation on the Internet', in: *Social Science Computer Review*, 14 (1996), 373-393; Steven M. Schneider, *Expanding the Public Sphere through Computer-Mediated Communication: Political Discussion about Abortion in a Usenet Newsgroup*. Raadpleegbaar op: <http://www.sunyit.edu/~steve/>; A.G. Wilhelm, 'Virtual Sounding Boards: How Deliberative is Online Political Discussion?', in: B.N. Hague and B.D. Loader, eds., *Digital Democracy. Discourse and Decision Making in the Information Age*, London, 1999, 154-177.

¹⁸ Schneider, 'Creating a Democratic Public Sphere', 379.

¹⁹ Heilbron, *op. cit.*; Manju K. Ahuja and Kathleen M. Carley, 'Network Structure in Virtual Organizations', in: *Journal of Computer Mediated Communication*, 3 (1998); raadpleegbaar op: www.ascusc.org/jcmc/vol3/issue4/ahuja.html.

²⁰ Schneider, *Expanding the Public Sphere*, 75.

²¹ Schneider onderzocht de usenet nieuwsgroep talk.abortion in de periode van 1 april 1994 tot en met 31 maart 1995

²² Fishkin in Wilhelm, *op. cit.*, 159-160.

²³ *Ibidem*, 160-161.

²⁴ Het verschil tussen nieuwsgroepen (bijvoorbeeld van usenet) en discussielijsten (zoals die van D66 en GroenLinks) is dat reacties op discussielijsten per e-mail aan de participanten worden toegestuurd, terwijl men in nieuwsgroepen reacties zelf kan en moet opzoeken.

²⁵ Wilhelm, *op. cit.*

²⁶ Jankowski en Van Selm, *op. cit.*

²⁷ Zie: <http://www.surfnet.nl>

²⁸ Zie Schneider, *Expanding the Public Sphere*, 83:

$$\text{Entropie} = \frac{\sum_{i=1}^N S_i \log_2(1/S_i)}{\log_2 N}$$

²⁹ *Ibidem*. In een onderzoek van de D66- en GroenLinks-lijst over de periode februari 2000 – februari 2001 bedroeg de entropie 0,73 voor de D66-lijst en 0,77 voor de GroenLinks-lijst, zie: Hagemann, ‘Participation in and content of two Dutch political party discussion lists on the Internet’.

³⁰ <http://listserv.surfnet.nl/scripts/wa.exe?A2=ind0108&L=d66&F=PPP-&S=&P=1922>

³¹ <http://listserv.surfnet.nl/scripts/wa.exe?A2=ind0108&L=groen-links&D=0&P=9024>

³² <http://listserv.surfnet.nl/scripts/wa.exe?A2=ind0108&L=d66&D=0&F=P&O=D&P=3349>

³³ S. Sassi, ‘The Transformation of the Public Sphere’, in: B. Axford and R. Huggins, eds., *New Media and Politics*, London, 2001, 89-108; Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*; en Habermas, *Between facts and norm.s*

³⁴ Sassi, *op. cit.*

³⁵ Dryzek, *op. cit.*